

Euskararen mugak hego aldean 1807.ean: Eugène Coquebert de Montbret-en artxiboetan gelditu dokumentuak

BEÑAT OYHARÇABAL
(CNRS-URA1055)

Euskal Herrian egin lehenbizikiko inkesta geo-linguistikoak 1806.etik 1811.a arteko urteetan obratu ziren,¹ karia horretara bi dokumentu mota bildu baitziren: euskararen nolokotasunaren itxuratzeko balia zitezkeenak, alde batetik, eta euskararen mugen finkatzeko on zirenak, beste aldetik. Lehenbizikoak direnaz bezainbatean, gauza guti bildu zen oro-har, eta poxi hura kasik osorik ipar aldean: San Luken araberako haur ontasun barreiatzailearen parabolaren bi itzulpen, hitz laxozko le-rraldi labur bat, eta bi bertsu andana, denak jadanik argitaratuak (Oyharçabal 1992b). Bigarren motako dokumentuei dagokienaz, berriz, euskararen mugez egin lehen mapak aipatzekoak dira (Oyharçabal 1992a), bai eta hemen argitaratzen ditugun gutunak, hain zuzen ere erran mapak berak ere dokumentu horien arabera eratuak izan baitziren.

Eugène Coquebert de Montbret-en inkesta

Ez daiteke 1806-1812.eko inkesta hori aipa, lehenik haren egileaz, edo, hobeki errateko, haren eragileaz edo kudeatzaileaz bi hitz erran gabe.

(1) Zehazkiago mintza gaitzen. Coquebert-ek bere inkesta bidean eman baino hogeai eta bost bat urte lehenago, Grégoire apez iraultzaile famatuak ere beste bat egin zuen Frantzian. Parte handiengan publikatuak izan dira Grégoirek bildu dokumentuak (Gazier 1880; de Certeau, Julia eta Revel 1975), baina liburu horien arabera deus ez baitzen agertzen Euskal Herriko hizkuntza egoerari zegokionik, berrikitan hurbil-hurbiletik miatu ditut Grégoire-ren paperak, bai Pariseko Biblioteka Nazionalekoak, bai eta Société de Port-Royal delakoaren bibliotekakoak ere. Itxura guztien arabera ez zuen Grégoirek erantzunik hartu Euskal Herriatik. Haren paperetan agertzen den Euskal Herriari buruzko dokumentu bakarra, 1794ean Dichurbidek hari igorti gutun bat da, interesanta segurki, baina inkestari ez zegokiona; Gazier-k argitara eman zuen gutun hura (1880: 158-161).

Eugène Coquebert de Montbret (1785-1849) Hamburg-en sortua zen, haren aita (1755-1831), Charles, gizon jakintsuna, fisika eta ekonomiazko gaietan bereziki ikasia, hiri hartan kontsul egon zelarik. Vinson-ek (1891: 104) utzi digun lekukotasunaren arabera, bost urte zituelarik mutu eta gor gelditu izanagatik, arrotz hizkuntzen ikasteko erraztasun berezia erakutsi zuen Eugène Coquebert-ek, eta gisa horretara famatu ere omen zen. Barneko Ministerioan eta gero Laborantzako Ministerioan lan egin ondoan, azkenean, Arrotz Aferetako Ministerioan idazkari-itzultzaile gisa lanean ari izan zen. Malaiera eta arabea ba omen zekizkien besteak beste.²

Doi-doia hogeitaz urte zituela, Eugène Coquebert Inperioko Barneko Ministerioko Estatistikagintza Bulegoan lanean hasi zen bere aitaren gerizapean. Bulego hori 1800.ean sortarazia izan zen, eta ahal bezainbat estatistika biltzen zuten hor, laborantzaren, industriaren eta jendetzaren arloan bereziki, ezagutzen aitzinarazteko. 1805.ean Charles Coquebert izendatu zuten bulego horretako buru.

Mintzairaren aldera zeukan interes bereziak bulkaturik, eta de Champigny, orduko ministroaren babesaz, bai eta aitarenaz ere, baliatuz, Eugène Coquebert-ek 1806an harrigarriko inkesta linguistikoko bat bidean eman zuen, bospasei urte iraun zuena, baina sekula argitara eman izan ez dena. 1812an aita-seeak beste kargu batzuetan, Merkataritza eta Manufakturetako Ministerioan, izendatuak izan zirelarik, lan hori utzi behar izan zuen Eugènek.³

Lanaren helburua hauxe zen: Inperioko hizkuntza nagusien eta haien dialektoen eremuaren eta mintzatzaile-kopuruaren finkatzea. Ondotik, hizkuntza datu horietan finkaturik, gramatika orokorraz eta, halaber, mintzaira horien historiaz, bai eta populuen migrazioez eta harremanez ere anitz gauza berri ikasten ahalko zela zioen E. Coquebert-ek; ik. 1812.eko haren txostena (Brunot 1927: 526-8, Oyharçabal 1992 b).

Inkestaren egiteko, lehenik ministroaren izenean prefet guziei gutun bat igorri zitzaion, non nola mintzatzen zen finka zezaten, hizkuntza eta dialektoen mugak ongi agerian eman. Inkesta aitzina joan arau, eta Inperioko besoak auzo erresumetara zabaldu arau, beste laguntzaile batzuen laguntza ere xerkatu zuen E. Coquebert-ek, edo frantses administrazioko kargudunen artean arrotz herrietan, edo tokiko zenbait jakintsunen edo herri gizonen artean ere. Mintzaira eta dialekto horietan idatzi testu batzuk, eta deskripzio batzuk ere galdatu zizkien bereziki horiei.

Inkesta hori, Frantzia eta Frantziaren ondoko beste erresumetan bezala, Euskal Herrian ere egin zen, beraz; ipar aldean lehenik, departamenduko administrazioak kudeaturik (1806), eta hego aldean ondotik, Madrilgo frantses enbaxadak bideraturik (1807).

(2) Vinson-ek hemen solasgai dugun inkestaren berri ez bide zuen izan, nik dakidala bederen, nehon ez baitu aipatzen. Coquebert-ek euskal gaietan egin beste bi lanen berri izan zuen ordean: Rouen-eko Bibliotekan den, Oihenarten atsoitzen eta hitz neurtuen kopia, bai eta Pouvreau-ren hiztegiarena ere (Vinson 1891: 104 eta 118).

(3) Ministerio berrian ere, Eugène-k inkesta aitzina segitu nahi izan zuen. Laborantzako Ministroari lan horretan jarraitzeko baimena galdegin zion, baina honek, iduriz, ukatu. 1812.etik aitzina, bakarrik eta bere baitarik ariko da lanean E. Coquebert. 1831.ean bere *Essai d'un travail sur la géographie de la langue française* delakoa argitara eman du.

Euskara Coquebert de Montbret-ek utzi dokumentuetan

Bi tokitan aurkitu ditugu Coquebert-en inkestaren kariaz bildu euskarari buruzko dokumentuak: Pariseko Biblioteka Nazionalean, eta Rouen-eko Hiri Bibliotekan, horra bildu baitzituzten, hil zelarik, Eugène Coquebert-en artxi-boak eta liburutegia.

Parisen, mapak (NAF 5913, Fº 15 eta 16), eta Madrildik François de Beauharnais enbaxadoreak igorri haur prodigoaren parabolaren itzulpena (NAF 5912, 351-2) bereziki kausi daitezke; ikus Oyharçabal 1992a.

Rouen-en, berriz, beste dokumentu batzuk gelditu dira:

- alde batetik euskarazko eskuizkribuak, inkestaren karietara bilduak, edo hartaz geroztik zenbait euskal liburutarik, edo gramatikatarik kopiatuak (Coquebert de Montbret-en funtsa, 183, 433, 489); ikus, dokumentu haietaz berri gehiago izateko, Oyharçabal 1992b;
- beste aldetik Coquebert-i Madrildik bidali zizkioten gutunak, haietan informatzaileek euskararen hego aldeko muga nontsutik iragaiten zen erratan baitzuten (Coquebert de Montbret-en funtsa, 721).

Azken dokumentu hauek argitaratzen ditugu hemen lehenik. Ondotik, W. von Humboldt-i egin gutun bat eta ipar Euskal Herritik jaso beste dokumentu batzuk ere laburzki aurkezten ditugu.

Hego Euskal Herrian euskararen mugez bildu dokumentuak

Rouen-en, lau dokumentu aurkitzen dira egun Coquebert-en artxiboetan, hego aldean euskarak garai hartan zituen mugak finkatzen dituztenak:

- Lehena, Coquebert-ek berak kopiatua du, eta Ranchoup, Santanderreko frantses kontsularen informari dagokio; segurenaz ere inkesta ofizialari dagokiona da.

Beste hiru dokumentuak, Ch. Desjobert, Madrileko kontsul-ordeak bildu zituen, eta geroxeago Coquebert-i igorri (1808.eko otsailaren 26an):⁴

- Manuel de Llano merkatariak Gasteiztik 1807.eko uztailearen 18an Desjobert-i bidali argitasunak.
- Santanderreko frantses kontsulatuak Donostian zuen ordezkariak eman xehetasunak.
- Santanderreko frantses kontsulatuak Bilbon zuen ordezkariaren informea.

(4) Desjobert jaun hori Charles Coquebert-en adiskidea zatekeen. Hala ageri da dokumentuekin batera igorri zuen gutunean. Hari esker, enbaxadoreak ofizialki bidali xehetasunez gain, beste informazio batzuk eskuratu ahal izan zituen inkesta kudeatzaileak. Noski mapa enbaxadan egin izan baitzen, haren eratzeko bide ofizialekin bildu informazioak bakarrik baliatu zituzten (Ranchoup jaunaren informea).

1. Ranchoup, Santanderreko frantses kontsulak eman argitasunak

Hona zer dioen Coquebert-en artxiboetan gelditu den eskuizkribuak, itxura guzian arabera Coquebert-ek berak kopiaua, Santanderreko kontsulak eman argitasunen arabera:

Basque. Limite de cet idiome sur le territoire Espagnol suivant M. Ranchoup consul à S † ander.

en dedans	en dehors
ochagavía en navarre	
iriberri	
aoiz	
sarauen	pampelune
larraona	
salvatierra	
la puebla	viana
	miranda
orduna	
salcedo	

Tout le guipuscoa est Basque.

Itxura guzian arabera, inkesta ofizialaren bidez erdietsi izan zen dokumentu honen arabera moldatu zuten Madrilen euskararen mugez egin mapa (1807).

Ohart La Puebla herria (Araban) aipatzen dela zerrenda honetan, besterik gabe. La Puebla de Labarka ulertu zuketean Madrilen maparen eratzeko tenorean, hala agertzen baita mapako mugalerroa, baina Arabako beste La Puebla bat gogoan zukeen informazio emaeleak, Arganzungo herria, menturaz, (nahiz hau ere hegoaldean franko aitzinatua den).

Bestalde, azpimarratzeko da nola Iruñea erdal eremuan sartua den Ranchoup kontsularen informean. Gero ikusiko dugun bezala, Donostiako ordezkariaren arabera berriz, euskararen eremuan sartzan zen Iruñea garai hartan (ikus beherago).

• Erran gabe doa hala-holakoa dela hor ematen den informazioa.

2. Manuel de Llano merkatariak Gasteiztik Madrilgo frantses kontsul-ordeari igorri xehetasunak

Dokumentu hau espainolez idatzia da, eta merkatal arazoak aipatzen zituen beste gutun batekin batean 1807.eko uztailaren 18an igorri zuen Manuel de Llanok Madrilerara, Charles Coquebert-en adiskide zen Desjobert izeneko kontsul-ordeari hain zuzen.

Aski informazio zehatza ematen du de Llanok Arabako egoeraz: ipar / hego bereizketa egiten du, Arabako hego aldean —ipar aldean ez bezala— euskara ez dela batere erabiltzen erranez. Iparraldeko partean, auzo herrialdeen araberako partikamena egiten du, aldi bakoitz euskararen eta gazteleraren tokia zer bait gisaz zehaztuz:

— Nafarroaren ondoko aurkientzetan (egia erran, hor sailkatzen dituen herri edo herrialde horietarik batzuk Gipuzkoatik hurbilago dira, bidez Nafa-

- rroari lotuak badira ere) euskara erabilia dela dio; espainola ez baitu aipatzen, erran nahi ote zuen euskara bakarrik erabilia zela herri horietan guzietan? Harrigarria litzateke, zeren Bonaparteren garaian Iruraiz edo Agurain bezalako herrietan euskara guziz galdua zela baitakigu (Zuazo 1991);
- Gipuzkoaren ondokoetan (Aramaio eta Legutioko herrialdeak baizik ez sartuz hemen), euskara nagusi izanagatik, espainolari ere tokiño bat ematen dio;
  - Bizkaiaren ondokoetan berriz, bai euskara eta bai espainola erabiliak direla dio (Artziniega ere aipatuz, hori sinesgaitz bazaigu ere).
  - Gasteizen euskarak toki arras murrizta duela erranagatik, euskararen eremuan sartzen du, beharbada Gasteizko inguruko zenbait herritan oraindik euskara erabilia zelakotz (gogoan eduki berri emailea Gasteiztik beretik idazten duela).

Xehetasun horiek guziak, bistan dena, bestalde bilduak izan diren elementuak kontuan harturik erabiltzeko dira; ikus bereziki Barandiaran (1926) eta Apraiz (1976). Iduri luke, de Llanok lehenik auzoko probintzien arabera bildu duela informazioa, eta gero zerrendatu dituela herriak eta herrialdeak, herri bakoitzean hizkuntza egoera zioen bezalakoa zenetz egiaztatu gabe.

El círculo o hueco donde esta colocada la letra A comprende las hermandades de la probinzia de Alaba siguientes:

Asparrena
Salvatierra
Iruraiz
Guebara
Larrinzar
Barrundia
Ubarrundia

Estas hermandades son confinantes con el Reyno de Navarra en las cuales se habla el bascuense, y como no ay en ellas Pueblo ninguno de consideración, se anotan por hermandades.

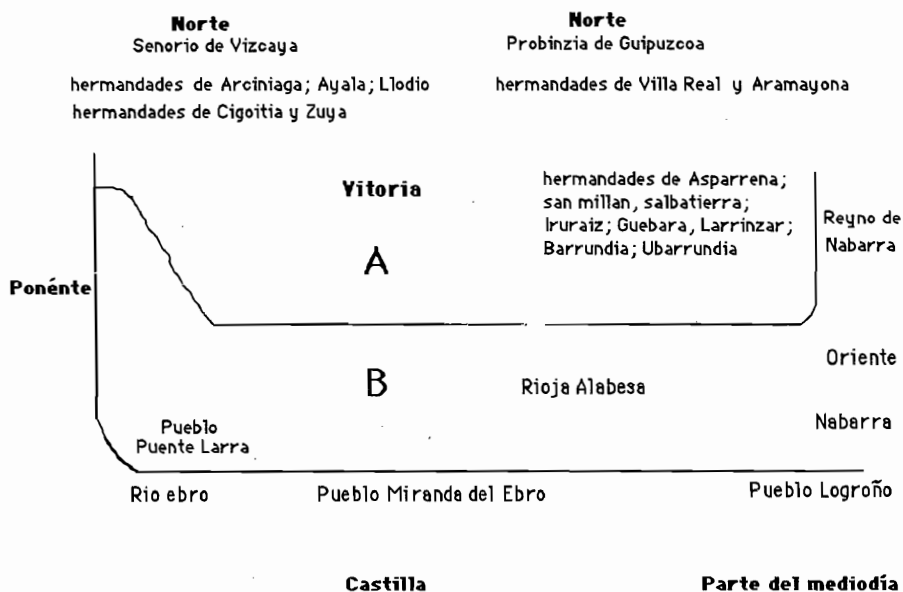
Villa Real
Aramayona

Estas dos hermandades confinan con la Probinzia de Guipuzcoa en las cuales todo lo que se habla es bascuense y algo de Castellano.

Cigoitia
Zuya
Llodio
Ayala
Arceniaga

De estas cinco hermandades las tres ultimas son confinantes con el senorio de Vízcaya, y las dos Primeras confinan con las tres ultimas, en todas hablan el bascuense, y tambien el castellano, en (*sic*, = aun) que tengan Pueblo de gran Poblacion.

Las demas hermandades donde ocupa el hueco la letra B se usa el Castellano sin mezcla de Bascuense. Se advierte que no obstante de estar incluido Vitoria en la letra A por ser el unico y Principal de la Probinzia de Alaba lo mas que se habla en el es castellano, y muy poco bascuense;

3. Donostiako frantses kontsuladoko ordezkariak egin informea

Dokumentu hau ere kopia da. Testua, J. P. Rastier, frantses kontsuladoko Santanderreko kargudunari (*Chargé du Consulat de France à Santander*) Donostiatik bidalia izan zitzaion, eta honek, kopiaturik, C. Desjobert-i igorri zion 1807.eko abuztuaren 7an. Kopia frantsesez idatzia da, eta ez dakigu Donostiako informazio emaileak (*l'agent à Saint Sébastien* dio gutunak, izenik eman gabe) berak ere frantsesez idatzi zuenetz. Badirudi baietz, halere, itzulia izan dela ez baita erraten. Ez litzateke harrigarri, beraz, aurrekoa ez bezala, informe hau frantses batek egina izatea. Hemen gutun osoa argitaratzen dugu.

Dakarren informazioa zenbatetaraino fidagarria den eztabaidagarria da. Ohart, hemen, Ranchoup delakoaren informean ez bezala, Iruñea euskararen eremuan sartua dela, bai eta Gasteiz ere. Bestalde, Nafarroan hego aldeko euskararen muga oso hegoan emana da: Zangozatik Bianaraino (!), Gares, eta Lizarran gaindi. Konparazioz, Irigarayk (1935) honela markatzen zuen 1778.eko muga: Orradre - Irunberri-Tafalla - Lizarra - Eulate.

Ez ahanz Donostian zela informazio emailea, ez baitakigu Nafarroako eremuak ere kurritu zituen. Zorigaitzez, ez da informerik aurkitu Coquebert-en paperetan, Nafarroatik beretik igorria izan zenik.

Santander, le 7 Août 1807

Monsieur

En conséquence de la lettre que vous m'avez fait l'honneur de m'écrire le 16 du mois passé. J'ai celui de vous remettre, ci-joint, copie de la réponse que je viens de recevoir de l'Agent à Saint Sébastien:

“La langue Basque se parle non seulement dans le territoire de toute la Province du Guipuscoa, mais encore dans la Navarre depuis les confins du Baygorry français jusqu’à Zanguesa dans toutes les montagnes de la Navarre qui sont attenantes au territoire de la Province du Guipuscoa et de celle de Alava; ce dialecte se parle à Pampelune, Estella, Punta (sic) de la Reyna, Cizauqui (sic), Arios (sic) et Viana, qui sont situés en deça des plaines avoisinantes les montagnes de son territoire. Ensuite elle continue à se parler dans la Province de Alava depuis Salvatierra, par l’extrémité de son territoire, dans le District de Ayala, jusqu’à Orduña et par Zalzedo, et finit à Somorrostro, un village de Biscaye sur la côte. Tout ce qui est en dedans des points désignés parle le basque, même la Ville de Vitoria, capitale de Alava. est sensée (?) comprise dans le territoire Basque, suivant les principes établis”.

J’ai également demandé ce même renseignement à l’Agent à Bilbao, et je m’empresse de vous les transmettre, soudain qu’ils me sont parvenus.

Agréez, Monsieur,...

Izenpedura: J.P. Rastier

Destinataire: Desjobert, Elève (?) vice-consul à Madrid.⁵

4. Bilboko frantses kontsuladoko ordezkariak egin mugaztapena

Aitzineko gutunean irakur daitekeen bezala, informe hau Bilboko frantses agenteak egin da (izenik ez da ematen). Santanderreko kontsulatuko kargudunari igorria izan zitzaion, eta honek gero Madrilera Desjobert kontsul-ordeari hel arazi zion. Honen bidez erdietsi zuen ondotik Coquebert-ek. Frantsesez idatzia da.

Bilbo inguruan garai hartan euskarak non zituen mugak aski ongi adierazia da, baina Nafarroa ez du aipatzen ere.

Limites approximatives jusqu’où on parle la langue basque.

L’intérieur de la Bizcaye entourée par les villes & villages suivans.

La côte de Bizcaye depuis ondarroa en longeant vers l’ouest par Sta Catalina, San francisco Izaro, le cap machichaco, les pointes de machilando, de lagalea & Algorta; puis entrant dans le nervion-Ibaichalval (sic) ou rivière de Bilbao, toutes les paroisses qui se trouvent à la gauche de ladte rivière en la montant, passant ensuite à sa droite à Baracaldo suivant le bord de la rivière, jusqu’au couvent de St mamez, décrire une ligne en zig zag vers albia, abando, laventa, alonsotegui, arrigorriaga, miravalles, Arrancudiaga, Areta, Llodio, Oquendo, Luyando, le pont de marquijana, amurrio, ici on doit décrire une autre ligne inclinée vers les monts d’Altube, suivre ensuite à Ubidea & partie du nord de la province d’Alava puis à

(5) Badirudi Desjobert diplomatiko gaztea zela, Madrilera ikastera bidalia izan zena, (horrela ulertu behar litzateke gutunean (dudaño batekin halere lehen hitzean) irakurtzen den *élève vice-consul* hori). Madril enbaxadorean ondoan merkatal arazoez arduratzeko kargua eman zioten. Coquebert-i igotri zion gutunaren arabera (1808.02.18koa), zerbitzu egiteko, eta bere laneko karguetarik kanpo, bildu zituen euskarari buruzko informazioak. Berak, aski murrizak zirela ohartu bide zen, honela baitzioen gutun horretan: «Vous verrez, Monsieur, par la date des lettres ci-jointes que je n’avois pas oublié les informations que vous m’aviez demandées sur la circonscription du Pays Basque. Si je ne vous ai pas transmis plutot les renseignements que je m’étois procurés, c’est parce que je les ai trouvés peu satisfaisans et que j’en attends d’autres qui ne m’ont pas été envoyés. Je vous adresse ceux-ci tout incomplets qu’ils sont». Ez du iduri, igurikatzen zituen beste dokumentu horiek sekula Coquebert-ek eskuratu zituela.

Ochandiano, Arrazola & le mont de Campanzar dans la province du Guipuzcoa, où l'on parle généralement le Basque dans toutes les villes & villages.

Horra beraz, zein diren hegoaldean Coquebert de Montbret-ek bildu ahal izan zituen dokumentuak. Ikusten denaz, ez zuten frantses ordezkariak laguntzaile euskaltzalerik (ez euskaldunik ere, itxura guzien arabera) aurkitu —ez xerkatu ere—, hain segur. Segurenaz ere, eginbide administratiboak balira bezala egin zituzketen beren informeak Bilboko, Donostiako, eta Gasteizko frantses agente komertzialek, erantzunak labur-laburrak eta xehetasunik gabekoak —salbu neurri batean Gasteizkoak— igorri baitzituzten. Kontuz erabiltzekoak dira, beraz, dokumentuok, guziz informazioa ez doakiolarik informatzailea bera dagoen herrialde bati (orduan, neurri batean bederen, zekienaz edo gutienetik errazki zekikeenez mintza baitzitekeen frantses agentea).

Bestalde, euskararen eremua finkatzeaz aparte, deus besterik ez da aipatzen gutun horietan: ez da, beraz, euskarazko dokumenturik, ez mintzaira horren gainean informazio bihirik ere. Bizkitartean badakigu Coquebert-ek holako dokumentuak ere eskatzen zituela.

Ez da harritzeko gisa horretan, Coquebert beste informazio iturri batzuen ondoktik ibili baitzen Parisetik. Horren lekukotasuna aurki dezakegu oraino haren eskuizkribuen artean, Humboldt-i idatzi zion gutun baten kopia dela bide.

Humboldt-i egin gutuna

Kopia hori, Coquebert-ek 1811.eko martxoaren 23an W. de Humboldt-i bidali gutun batena da (Coquebert de Montbret-en funtsa, 433).

Erran bezala, euskal mintzairaz berri gehiago bildu nahiz idatzi zuen Coquebert-ek gutun hori, gauza guti eskuratu baitzuen ordu arte Euskal Herritik. Ez dakigu Humboldt-ek sekula ihardetsi zionetz, baina ez du iduri, artxiboetan horren hartzik ez baita ageri.

Gutun hori ikusiz, ohargarri da franko ikuspegi modernoa zuela Coquebert-ek. Hizkuntzaren beraren nolakotasuna ezagutu nahi baitzuen, hitzez-hitzeako itzulpenak eskatzen zituen. Bestalde ongi azpimarratzen zuen mintzaira herrikoia bereziki kontuan hartzekoa zela, bai eta alderdi etnografikoa ere.⁶ Oso adierazgarria da gutun hori, Coquebert-en lanean aritzeko moldearen ulertzeko.

à Monsieur le Baron Guillaume de Humboldt, Ministre plénipotentiaire de Sa Majesté le Roi de Prusse à Paris.

Expédié 23 mars 1811.

Monsieur le Baron

Parmi les travaux relatifs à la statistique de la France qui se suivent dans mon ministère, il en est qui ont pour but de recueillir des éclaircissements authentiques et détaillés sur les divers idiomes usités dans l'étendue de l'Empire et sur les

(6) Xehetasun tiki bat, Coquebert hori ideietan zein aitzinatua zen erakustera ematen duena. Gutun horretan *ethnographique* hitza jadanik erabiltzen zuela ikusten da. Robert-en arabera 1823.ean agertzen da lehen aldikotz hitza frantsesez inprimaturik.

limites du territoire où chacun d'entr'eux se parle. On est déjà parvenu à rassembler des renseignements nombreux et précieux sur les différens dialectes des langues française, italienne, allemande, hollandaise et bretonne qui sont d'un usage vulgaire parmi les habitants soit de l'ancienne France, soit des pays réunis depuis la révolution, mais jusqu'ici il ne m'a pas été possible d'obtenir des détails assez précis ni assez complets relativement à la langue basque ou escuare qui se parle sur le territoire français dans les arrondissements de Bayonne et de Mauléon et sur le territoire espagnol dans le Guipuscoa, l'Alava, une partie de la Biscaye, de la Navarre et des montagnes de S † ander.

Sachant que pendant votre séjour en Espagne vous vous êtes livré à des recherches approfondies sur l'origine, les m † urs et le langage du peuple basque, j'ai pensé Monsieur le Baron que personne ne serait plus en état que vous de remplir la lacune qui se fait remarquer dans les notions ethnographiques et glossographiques que possède mon ministère. L'intérêt que vous portez à l'avancement de tous les genres de connaissance utiles et celui que vous inspirent en particulier les travaux historiques et géographiques me persuadent que vous ne vous refuseriez pas à me faire part des informations qui se trouvent entre vos mains.

Je souhaiterais en particulier obtenir de vous quelquequelques échantillons de la langue basque accompagnés d'une interprétation interlinéaire absolument littérale dans laquelle sans s'attacher en aucune manière, à l'élégance du stile, on s'appliquat seulement à donner une juste idée de la construction des phrases et à bien rendre l'exacte valeur de chaque mot. Il serait à souhaiter que vous voulussiez faire de préférence choix de quelques morceaux qui pussent en même temps donner une idée des usages du pays ou de quelques chants populaires bien connus.

L'usage généralement adopté jusqu'ici par les auteurs qui ont écrit sur les analogies des langues étant de donner pour exemple l'oraison dominicale, je vous aurais obligation de me procurer cette prière traduite en basque, mais comme elle n'est pas d'une longueur suffisante pour faire connaitre cet idiome et qu'elle renferme d'ailleurs plusieurs expressions inusités dans l'usage ordinaire de la vie, je désirerais que vous voulussiez y joindre une version de la parabole de l'Enfant Prodigue telle qu'elle se trouve dans l'Evanlige selon S † Luc chapitre XV.

J'accueillerais également avec intérêt les développemens dans lesquels vous voudriez entrer sur les caractères qui distinguent la langue basque de toutes les autres connues en Europe.

Euskararen muga ipar aldean Rouen-eko artxiboetan

Lehenago erran bezala, ipar aldean ere garai bertsuan hizkuntz inkesta bera egin zen. Euskararen mugez egin mapa Castellane prefetak egin zuen 1806.ean, eta Chegaray, Baionako auzapezak igorri zituen Parisera euskarazko idazki batzuk 1811.ean.

Hala ere Rouen-eko artxiboetan ere, maparen eratzeko baliatu zen dokumentuaren kopia eta Coquebert-ek han hemenka bildu zenbait ohar aurki daitezke *Limites du français et du basque* izena duen paper multzo batean (Coquebert de Montbret-en funtsa, 721, 250-259. or.). Dokumentu horietarik gehienak Brunot-ek (1927) argitarara eman bazituen ere, euskalariak ez dute haien berri izan. Egoki iduritu zaigu gisa horretan haien hemen osorik publikatzea.

250. or.

on ne parle pas basque à Bayonne. on n'y entend meme pas cet idiome, mais à S † Jean de Luz le basque est la langue vulgaire (Br † me l'a dit)

Il paroît qu'on parle basque non seulement dans le labourt mais aussi dans la basse navarre et le pays de Soule.

251. or.

Martori. Ce village parle Indifferemment Basque et Béarnais, mais appartient au district Basque (De Candolle - 1807).

252. or.

Bayonne. à bayonne le petit peuple parle souvent Basque. On assure qu'il y a une telle différence entre les dialectes des basques français et espagnols que les habitants de ces 2 contrées ne se comprennent pas les uns les autres (Linck).

253. Or.

basses-Pyrénées. la limite occid^{le} de l'Arrond † de Mauléon est Aussi celle de la Langue Basque excepté qu'on y a réuni les villages de gestas et de... qui déjà en étaient séparés par la rivière qui sert général † de limite (De Candolle - 1807).

254. or.

Dép † des basses Pyrénées. on parle basque dans la commune d'Esquiule qui appartenait au bearn et qui fait partie de l'arrond † d'oloron.

l'idiome béarnais n'est presque pas usité dans cette commune.

dans les communes de montory, rivareite & gestas qui sont de l'arrond † de mauléon et faisaient partie autrefois de la Soule, on parle indistinctement Béarnais et Basque.

on croit que la Bastide de Clairence a été formée par une colonie venue de Bigorre et que c'est par cette raison que le gascon y est la langue dominante. Le basque n'est entendu que par un petit nombre d'hab^s de cette commune qui est cependant fort avancée dans le pays Basque.

dans bp de communes de langue française une partie des hab^s entend le Basque (Castellanne - 1806).

255. or.

Dép † des Basses Pyrénées. le Pays Basque renferme :

1°. tout l'arrond † de Bayonne excepté Bayonne, anglet, biarits, monerau, S † pierre Dirubé, urt, la bastide de clerence, guiche, guiche comté, bidache

2°. tout l'arrond † de mauléon excepté Sames, arthous, ardios, Came, arancou.

3°. Esquiulequi est de l'arrond † d'oloron (sic)

(Castellanne - 1806).

la ligne se termine au mont arlas sur la frontière d'Espagne

256-8. or.

Dep † des basses Pyrénées. limite des 2 Langues.

(basque)

(français)

bidart

biarits

arbonne

monerau

arcangue

anglet

bassussarry

Bayonne

arrauntz

S † pierre Dirubé

villefranque

petit mouguerre

S † jean le vieux mouguerre
ici l'adour sert de limite

la honce
urcuit
briscous
bardos

Haran
ayherre
oregue
isturits
charville
bergoney (sic)
viellenave
biscay
arraute
ilharre
arbouet
camou
osserin
gestas
arberats
Silleque
domenzain
etcharry

aroue
othaybi
charitte inferieur
andurein
araste

larrebieu
larrey
moncayou (sic)
mendibien
l'hospital
les arembeaux
barcux

esquieulle
paradis
roquiague

S † etienne
Sauguis
trois ville

urt
la bastide de clerence

guiche
bidache

came
arancon
la bastide de Bearn

escos
oras
abitain
notivos
haute vielle
bideren
guinarthe
parenties
S † Gladie

camu
munein
arrive
espinte
tabaille
campagne
usquain
monfort
nabas
charre

Lichos
angous
sus

gurs
dognen
orognen
prechacq de navarreins
prechacq dejosbaig

geus
S † goen
geronce
dous
orin

moumour
Leguignon
S † pé
feas

tardets	ance
restoue	lanne
laguinge	aramits
montori	arrete
haux	issor
S † engrace	Lourdios
Larrau	Sarrance
etchabar	N. D. de Sarrance
	osse
	atas
	Lées
	Lescun

(Castellanne - 1806)

258. or.

Bayonne. On n'y parle pas Basque mais gascon.
Le Basque commence à 1/2 lieue de la ville vers le midi.
(dit par M. Davallon)

259. or.

Parle t-on Basque à Bayonne même ?
Non. On parle gascon.
à une demie lieu de Bayonne on parle Basque la plupart des habitans ne comprennent pas le français.

Bi hitz erran ditzagun lehenik hor ematen zaigun mugako herrien zerrendaz (256-8. or.), ez baita dudarik haren arabera moldatu zela ondotik euskararen mugaren marra (departamenduan).

Bonaparte (1863/9) eta Brocak (1874/5) Coquebert-en inkesta egin zen baino hiruetan hogeit urte geroago, beren mapak eginen dituztelarik emaitza berak eskainiko dizkigute. Arras mugatze zehatza egin zuen beraz Castellanne prefetak.

Gora-behera bakarra, Hiribururen kasuan agertzen da. Coquebert-en artxiboetako zerrendaren arabera ez zen euskararen eremuan sartzen, bai ordean Bonaparteren mapan. Baina hautu bera egin zuen Broca-k, bai eta halaber Archuk (cf. Bladé, 1869: 246) eta Francisque Michel-ek ere (1857:2). Duvoisinek Bonaparteri egin gutunetan, bazioen, ordean, Hiriburu partez kaskoin eta partez euskaldun izanagatik, euskara nagusi zela herri hartan, Angelun ez bezala, adibidez, azken herri honetan, euskaldunak baziren ere, jende gehiago kaskoina baitzen (ik. Zuazo, 1991). Funtsean, ildo beretik, zerrendaren ondoan egin oharretan, Coquebert-ek ere Castellane emān beste xehetasun bat ekartzen du, haren arabera "frantsesdun herri anitzetan jende parte batek euskara ere ezagutzen du" erranez (254. orr.). Azken pondu hau Castellane maparekin batean igorri zuen gutunean agertzen da (Oyharçabal 1992a).⁷

Ohar tiki horietarik batzuk Baionako mintzaira egoerari dagozkio. Iduri luke Castellane elkarren aurkako informazioak bildu zituela pondu horretaz: 252. orrial-

(7) Honela dio prefetak: «Je n'ai pas besoin de faire remarquer à votre Excellence que l'extrême voisinage ou de rapports d'intérêt font, que dans beaucoup de communes de la langue française une grande partie d'habitans savent le basque. C'est là un effet naturel des relations qu'ont entr'eux ces peuples voisins et qu'ont aperçoit dans toutes les frontières».

dean badio Baionan jende xumeak maiz euskaraz aritzen direla, Linck izeneko baten lekukotasuna ekarririk; 250. eta 258. orrialdeetan, berriz, Baionan euskara ez dela ezagutzen eta kaskoia erabiltzen dela erraten du, Br † batez izendatzen duen baten eta Davallon jaunaren erranei jarraikiz; gauza bera dio 259. orrialdean; Azken ohar horren arabera, Baionatik bi kilometrotan-edo hasten zen eremu euskalduna, eta hortik aitzina jendeek ez zuten frantsesa konprenitzen.

Datu horietan fidaturik, eta urte haietan herri guzietan egin zen jende zenbaketa baliatuz ere, finkatu zukeen Coquebert-ek orduko euskaldunen kopurua (iparraldean): 108.000.⁸ Segurenaz ere zenbaki hau aski zuzena da, eta gisa guzietz garai hartako bakarra. Mende erdi baten buruan F. Michel-ek (1857: 2) iparraldean 140.000 euskaldun baziratekeela erranen du: 60.000 Lapurdin, 30.000 Zuberoan, eta 45.000 Nafarroa behean. Brocaren (1875: 38) arabera, E. Reclus-ek 120.000 euskaldun bazirela ba omen zioen garai bertsean.

Bibliografia

- Apraiz, O., 1976, *El vascuence en Vitoria y Alava en la última centuria*, Consejo de Cultura de la Ecma. Diputación Foral de Alava.
- Barandiarán, J. M., 1926. «El euskera en Alava a fines del siglo XVIII», *RIEV* 17, 464-467.
- Bladé, J.-F., 1869, *Études sur l'origine des Basques*, Paris.
- Bonaparte, L. L., 1863-9, *Carte des sept provinces basques montrant la délimitation actuelle de l'euscara et sa division en dialectes et variétés, par le prince Louis Lucien Bonaparte*, Londres.
- Broca, P., 1874-5, *Sur l'origine et la répartition de la langue basque*, Paris, Ernest Leroux, 1875; ikus, halaber, *Mémoires d'Anthropologie* II, 1874.
- Brunot, F., 1927, *Histoire de la langue française des origines à nos jours*, Tome IX, *La Révolution et l'Empire*; 2ème édit. Paris, A. Colin, 1967.
- Bureau des Longitudes, 1807, eta ondokoak. *Annuaire présenté à S. M. l'Empereur et Roi par le Bureau des Longitudes*, Paris, Imprimerie Nationale.
- Coquebert de Montbret, E., 1831. «Essai d'un travail sur la géographie de la langue française», in *Mélanges sur les langues, dialectes et patois*, Paris, Bureau de l'*Almanach du Commerce*.
- Irigaray, A., 1935, «Documentos para la geografía lingüística de Navarra», *RIEV* 26, 601-623.
- Michel, F., 1857, *Le Pays Basque*, Paris; berrargitarapena: Donostia, Elkar, 1983.
- Oyharçabal, B., 1992a, «Euskararen mugez egin lehen mapak (1806-1807)», in *Luis Villasanteri Omenaldia. Iker-6*, Bilbo, Euskaltzaindia, 349-366.
- , 1992b, «Lehenbiziko inkesta geo-linguistikoak Euskal Herrian frantses lehen Inperioaren denboran: ipar aldean bildu dokumentuak», in *Nazioarteko Dialektologia Biltzarra. Agiriak. Iker 7*, Bilbo, Euskaltzaindia, 285-298.
- Simoni-Aurembou, M.-R., 1989, «La couverture géolinguistique de l'Empire français: l'enquête de la parabole de l'enfant prodigue», in *Études de dialectologie et de géolinguistique offertes à Gaston Tuaille*, vol. 2, Ellug, Université Stendhal-Grenoble 3, 114-139.
- Vinson, J., 1991, *Essai d'une bibliographie de la langue basque*, Paris, Maisonneuve; 2. argitarapena: (ASJU-ren gehigarriak, 9), Donostia, 1984.
- Zuazo, K., 1991, «Euskararen egoera Bonaparte-ren garaian», *Jakin* 66, Iraila-Urria, 11-43.

(8) Zenbaki hori *Annuaire présenté à S.M. l'Empereur et Roi par le Bureau des Longitudes* delako liburuan agertu zen 1808.ean; ik. Oyharçabal 1992b: 4. oharra.